

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКА ОБЛАСНА РАДА
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД СУМСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ
СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ
СУМСЬКЕ МІСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ГРОМАДЯН
«ФОНД ПІДТРИМКИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРОЕКТІВ «АЛГОНІКА»

СУМСЬКІ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

Збірник матеріалів

II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції

Суми 2021

УДК 908(477.52)

С89

*Рекомендовано до друку Вченою радою Комунального закладу
Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
(протокол №10 від 30 листопада 2021 року)*

Редакційна колегія:

Д.В. Кудінов, доктор історичних наук, доцент, професор кафедри професійної освіти та менеджменту, Комунальний заклад Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти (голова)

О.М. Клочко, викладач кафедри педагогіки, спеціальної освіти та менеджменту Комунального закладу Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, кандидат педагогічних наук

М.А. Михайліченко, доцент кафедри державно-правових дисциплін та українознавства Сумського національного аграрного університету, кандидат історичних наук, доцент

В.О. Оліцький, старший викладач кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, кандидат історичних наук

С89 Сумські історико-краєзнавчі студії. Збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Суми, 28 жовтня 2021 р.) / Редкол.: Д. В. Кудінов (голова), О. М. Клочко, М. А. Михайліченко, В. О. Оліцький. – Суми: ФОП Цьома С.П., 2021. – 468 с.

ISBN 978-617-8095-04-8

Збірник містить тези, статті та доповіді учасників II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Сумські історико-краєзнавчі студії». Розрахований на викладачів вищих та середніх навчальних закладів, науковців, аспірантів, студентів, учнів, краєзнавців, усіх тих, хто цікавиться історією України.

УДК 908(477.52)

ISBN 978-617-8095-04-8

© Колектив авторів, 2021

© ФОП Цьома С.П., 2021

6. Пушкарев С. Историография русской православной церкви. *Журнал Московской Патриархии*. 1998. № 5. С. 70.
7. Руденок В. Архиепископ и историк. *Черниговский полдень*. Чернигов, 1996, октябрь.
8. Святитель Філарет (Гумілевський): учений на єпископській кафедрі. URL: [\https://news.church.ua/2019/10/25/svyatitel-filaret-gumilevskij-uchenij-na-jepiskopskij-kafedri/](https://news.church.ua/2019/10/25/svyatitel-filaret-gumilevskij-uchenij-na-jepiskopskij-kafedri/).
9. Филарет (Гумилевский). История русской церкви. М.: Изд-во Сретен. монастыря, 2001. VI, 840 с.
10. Филарет (Гумилевский). Обзор русской духовной литературы. 862–1863 гг. СПб.: И. Л. Тузов, 1884. [8], 511 с.

Михайліченко Микола Анатолійович

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових дисциплін та українознавства, Сумський національний аграрний університет

«НЕ ПОВЕРНУЛИСЯ З БОЙОВОГО ЗАВДАННЯ»: ДОЛЯ ЧЛЕНІВ ЕКІПАЖІВ ПЕ-2, ЗБИТИХ 17 СЕРПНЯ 1943 Р. В БОЯХ ЗА СУМИ

Кілька років тому, оглядаючи військові меморіали Міського¹ кладовища Сум, я звернув увагу на поховання 11 льотчиків 18-го Червонопрапорного бомбардувального авіаційного полку (далі – 18-й бап) 202-ї Середньо-Донської бомбардувальної авіаційної дивізії імені Верховної Ради Татарської АРСР (далі – 202-а бад), які загинули у повітряному бою 17 серпня 1943 р. (див. фото 1).

Оскільки вказані на стелі відомості про загиблих були неповними (бракувало імен, по-батькові та дат народження двох воїнів), я вирішив їх уточнити на основі документів у загальнодоступних базах даних (інформаційний сервіс «Пам'ять народу», Електронна книга пам'яті України: 1941–1942), і разом з'ясувати обставини їх останнього бою.

Згадки про серпневі повітряні бої 202-ї бап в небі Сумщини я знайшов у дослідженні військового історик В. Горбача «Над огненной дугой: советская авиация в Курской битве». Як зазначає автор, 17 серпня 1943 р. Пе-2 дивізії, забезпечуючи наступ 38 -ї, 40 -ї та 47 -ї армій Воронежського фронту, бомбардували залізничні станції Гребениківка, Боромля, Ревки. За інформацією радянської авіації, вісімка «пешок» після виконання бойового завдання була атакована винищувачами Вф-109 і FW-190, які збили три та пошкодили два

¹ Назва «Міське» фігурує у низці офіційних документів, зокрема у рішенні Сумської міської ради від 03 березня 2015 року № 4109-МР «Про внесення змін до рішення Сумської міської ради від 28 листопада 2007 року № 973-МР “Про порядок утримання кладовищ та функціонування місць поховань в місті Суми” (зі змінами)». Історичною ж назвою кладовища є «Петропавлівське». Крім того, часто (зокрема у виданні «Звід пам'яток історії та культури України. Сумська область») використовується назва «Центральне кладовище».

бомбардувальники [2]. Німецькі ж пілоти заявили про п'ять збитих Пе-2. За даними німецької сторони, три радянських бомбардувальники були збиті між 8:31 і 8:35 (за берлінським часом) в районі сіл Червона Діброва, Стінка, Верхня Сироватка льотчиками 6-ї ескадрильї 52-ї винищувальної ескадри обер-лейтенантом Еріхом Шмідтом (заявив про дві перемоги) та унтер-офіцером Карлом-Гайнцом Оттенем, а ще два – о 8:50 і 8:53 в районі Микитівки й Буймера обер-лейтенантом Робертом Вайсом з 3-ї ескадрильї 54-ї винищувальної ескадри [8].

Фото 1. Братська могила радянських льотчиків на Міському цвинтарі в Сумах (знімок автора)

Дані про членів екіпажів збитих у цьому бою бомбардувальників міститься у «Іменному списку безповоротних втрат начальницького та рядового складу частин 202 Середньо-Донської бомбардувальної авіаційної дивізії ім. Верховної Ради Татарської АРСР з 30 серпня по 10 вересня 1943 р.». При цьому з'ясувалося, що вказана на стелі інформація про загиблих не лише неповна, а й неточна. Отже, 17 серпня 1943 р. з бойового завдання не повернулися наступні вояки 18-го бап (відомості подані у тій самій послідовності, що й у документі,

місця народження – відповідно до тогочасного адміністративно-територіального поділу):

1. Петров Петро Олександрович, 1921 року народження, сержант (на стелі вказаний як молодший лейтенант), льотчик, уродженець м. Красноярськ;

2. Труба Віктор Андронович (фото 2), 1921 року народження, сержант (на стелі вказаний як молодший лейтенант²), штурман, уродженець с. Мале Устя Сосницького району Чернігівської області;

Фото 2. Труба Віктор Андронович. Фото з обліково-послужної картки (розміщена на сайті pamyat-naroda.ru)

3. Васильєв Михайло Тихонович (на стелі не згаданий), 1922 року народження, сержант, льотчик, уродженець с. Березовка Курагінського району Красноярського краю [4].

Як пізніше з'ясується, цьому льотчику вдалося вижити. З нагородного листа з представленням М. Т. Васильєва до ордену Червоного Прапора: «17.08.43 р. при виконанні бойового завдання в районі Боромлі був збитий винищувачами противника. Васильєв палаючу машину привів за лінію фронту, задіяв усі сили й можливості для порятунку літака та екіпажу. Залишив палаючу машину коли явно його життя загрожувала смерть. Васильєв у цьому бою отримав три кульових та десять осколкових поранень, двічі втрачав свідомість. Важкопоранений через 11 днів т. Васильєв повернувся до своєї частини». До цього варто додати те, що М. Т. Васильєв брав участь у бойових діях до самого кінця війни, при цьому в 18 бап служив щонайменше до травня 1944 р. [1].

² У розміщеній на сайті pamyat-naroda.ru обліково-послужній картці В. А. Труби вказано, що військове звання «молодший лейтенант» присвоєно йому Наказом командувача Воронежським фронтом № 0542 від 26 серпня 1943 р.

4. Квітко Микола Денисович (фото 3), 1921 року народження, старший лейтенант (на стелі вказаний як старший сержант), штурман, уродженець м. Алма-Ата;

Фото 3. Квітко Микола Денисович. Фото з обліково-послужної картки (розміщена на сайті pamyat-naroda.ru)

5. Шумілов Микола Михайлович, 1921 року народження, сержант, повітряний стрілець-радист (військове звання, по-батькові та рік народження на стелі не вказані), уродженець с. Кожевєнное Поріцького району, Чуваської АССР;

6. Тимофєєв Михайло Матвійович (фото 4), 1922 року народження, сержант (на стелі вказаний як молодший лейтенант), старший льотчик, уродженець с. Балахта Балахтинського району Красноярського краю;

Фото 4. Тимофєєв Михайло Матвійович. Фото з обліково-послужної картки (розміщена на сайті pamyat-naroda.ru)

7. Галіусов Костянтин (на стелі «Олександр»³) Митрофанович, 1922 року народження, штурман, старший сержант, уродженець м. Маріуполь;

8. Дудников Олексій Микитович, 1919 року народження, повітряний стрілець-радист, сержант (військове звання, по-батькові та рік народження на стелі не вказані), уродженець с. Рогове Осинівського району Ворошиловградської області;

9. Косарєв Нестер (на стелі «Нестор») Ананійович 1919 року народження, старший сержант (на стелі вказаний як молодший лейтенант⁴), старший льотчик, уродженець с. Верх-Боровлянка Троїцького району Алтайського краю;

10. Шерстюк Іван Дем'янович (фото 5), 1918 року народження, старший сержант, штурман, уродженець с. Піски Борівського району Харківської області;

Фото 5. Шерстюк Іван Дем'янович. Фото з обліково-послужної картки (розміщена на сайті ramyat-naroda.ru)

11. Мокрий Георгій Георгійович, 1922 року народження, молодший сержант, повітряний стрілець-радист (на стелі вказаний як старший

³ Зауважмо, що у іменному списку безповоротних втрат 18 бап за 7 серпня 1943 р. вказаний старший сержант штурман Олександр Митрофанович Галіусов, вочевидь, брат Костянтина Митрофановича Галіусова (збігається їх довоєнна адреса, дані батька та рік народження). З розміщених на сайті ramyat-naroda.ru обліково-послужних карток Олександра та Костянтина Галіусових видно, що у 12 липня 1941 р. вони разом закінчили Олсуф'євську військову авіаційну школу стрільців-бомбардирів, а у 18 бап служили з 30 червня 1943 р.

⁴ У розміщеній на сайті ramyat-naroda.ru обліково-послужній картці Н. А. Косарєва вказано, що військове звання «молодший лейтенант» присвоєно йому Наказом командувача Воронезьким фронтом № 0542 від 26 серпня 1943 р.

сержант, ім'я та по-батькові, рік народження – не вказані), уродженець с. Велика Кохнівка Кременчуцького району Полтавської області [4].

Ще один вояк, вказаний на пам'ятнику як загиблий, а саме повітряний стрілець-радист сержант Федір Пилипович Кравченко, у серпні 1943 р. був важко поранений у повітряному бою в районі Боромлі, але після одужання воював у складі 18-го бап до листопада 1943 р., коли був вдруге важко поранений. За даними інформаційного сервісу «Пам'ять народу», Ф. П. Кравченко помер у 2008 р. [5–6].

Вдалося з'ясувати й долю останків, похованих на Міському кладовищі Сум. У матеріалах, зібраних для «Зводу пам'яток історії та культури України», вказано, що вони були знайдені активістами групи «Пошук» [3, с. 205-206]. З'ясувавши, що військово-патріотичний гурток «Пошук» діє у Верхньосироватській спеціалізованій школі I-III ступенів, я зв'язався із педагогами цього навчального закладу Тетяною Іванівною Супрун, Раїсою Олександрівною Россоловою та Тетяною Сергіївною Осадчою. Завдяки наданій ними інформації з'ясувалося, що на Міському кладовищі Сум були перепоховані члени екіпажу Пе-2, що впав поблизу Верхньої Сироватки в урочищі Жилин Яр. Місце падіння літака запам'ятав місцевий мешканець Віктор Васильович Титаренко, який у повоєнні роки облаштував імпровізовану могилу льотчиків, на якій вказав дату бою. Цю могилу у 1983 р. виявили учні Верхньосироватської школи й розпочали пошук інформації про загиблих. Неповні дані про учасників повітряного бою 17 серпня 1943 р. їм вдалося отримати з архівної довідки Центрального Архіву Міністерства оборони СРСР. Під час перших розкопок на місці бою було знайдено два мотори (один з яких встановлено на пам'ятнику поблизу школи, див. фото 6), інші рештки літака, планшет з картою, рукавички льотчика (більшість знахідок були передані до обласного краєзнавчого музею). У 1984 р. пошуковці знайшли останки членів екіпажу, кілька кулеметів, годинник, дві ракетниці, повітряний гвинт, картер та інше. За заводською табличкою двигуна вдалося встановити, на який саме літак він був встановлений, що дало можливість визначити й імена членів екіпажу [7]. На місці падіння бомбардувальника було встановлено пам'ятний знак з іменами М.М. Тимофєєва, О.М. Галіусова та О.М. Дуднікова (див. фото 7-8).

Ще одна могила полеглих у повітряному бою 17 серпня 1943 р. знаходиться с. Боромля. На ній вказані імена П. О. Петрова, В. А. Труби та Ф. П. Кравченка (див. фото 9). За неперевереною інформацією, останки похованих у цій могилі вояків знайшли

пошуковці-аматори з колективу «щепкінців»⁵, використавши у якості надгробку закладний камінь, що стояв на Театральній площі до спорудження у 1989 р. пам'ятника М. С. Щепкіну.

Фото 6. Пам'ятний знак льотчикам у с. Верхня Сироватка (фото з фонду музейної кімнати Верхньосироватської спеціалізованої школи I-III ступенів)

Фото 7-8. Пам'ятний знак членам екіпажу Пе-2 в урочищі Жилин Яр (фото з фонду музейної кімнати Верхньосироватської спеціалізованої школи I-III ступенів)

⁵ «Щепкинцями» в Сумах називають членів колективу Сумського національного академічного театру драми та музичної комедії імені М. С. Щепкіна

Фото 9. Могила екіпажу Пе-2 в с. Боромля (знімок з сайту *memory-book.ua*)

Отже, мені вдалося уточнити імена загиблих членів екіпажів Пе-2 та деякі обставини їх останнього бою. Сподіваюсь, що результати моєї розвідки сприяють належному вшануванню пам'яті льотчиків, загиблих 17 серпня 1943 р. в боях за Суми.

Список використаних джерел та літератури

1. Васильев Михаил Тихонович 1922 г.р. Данные учетной карточки награжденного. URL: <http://podvignaroda.ru/?#id=1373414690&tab=navDetailManCard>.
2. Горбач В. Над огненной дугой: советская авиация в Курской битве. М.: Яуза: Эксмо, 2007. 510 с. URL: https://royallib.com/read/gorbach_vitaliy/nad_ognennoy_dugoy_sovetskaya_aviatsiya_v_kurskoy_bitve.html#1515520.
3. Звід пам'яток історії та культури України. Сумська область / НАН України. Інститут історії України; Центр досліджень історико-культурної спадщини України. К., 2017. –1855 с. (Матеріали до «Зводу пам'яток історії та культури України»). URL: <http://resource.history.org.ua/item/0013186>.
4. Именной список безвозвратных потерь начальствующего и рядового состава: 202 Средне-Донской бомбардировочной авиационной дивизии им. Верховного совета Татарской АССР с 30 августа по 10-е сентября 1943 г. URL: <https://obd-memorial.ru/html/info.htm?id=2899470&p=6>.
5. Кравченко Федор Филиппович 1922 г.р. Данные учетной карточки награжденного. URL: http://podvignaroda.ru/?#id=1370874_257&tab=navDetailManCard.
6. Кравченко Федор Филиппович 1922 г.р., галерея «Дорога памяти». URL: https://foto.pamyat-naroda.ru/detail/3105829?utm_source=pmt_detail&static_hash=a2d9299c8b8dce66131cc70e23336730v1.
7. Матеріали на районний етап Всеукраїнської краєзнавчої експедиції учнівської молоді «Моя Батьківщина-Україна». Напрямок експедиції «Із попелу забуття». З фонду музейної кімнати Верхньосироватської спеціалізованої школи I-III ступенів.
8. O.K.L. Fighter Claims : Chef für Ausz. und Disziplin Luftwaffen-Personalamt L.P. (A) V Films & Supplementary Claims from Lists. Eastern Front (Ostfront) July-December 1943. Issue I. PP 64-65. URL: <https://web.archive.org/web/20130928070316/http://lesbutler.co.uk/claims/tonywood.htm>.